

Savaş yıllarında Türkiye Yahudileri

Cumhuriyet'in ilk 15 yılında hem günlük basın, hem de mizah basınının sürekli taciz, eleştiri ve alaylarına maruz kalan, Cevat Rifat Atilhan ve Nihal Atsız gibi antisemit ve tahrikçi yazarların boy hedefi olan Türkiye Yahudilerine karşı basın, savaş yıllarında da benzer şekilde davranmaya devam edecekti. Bu da Yahudilerin tedirgin ruh hallerini daha da koyulaştırıyordu.

Rifat N. Bali

II. Dünya Savaşı yılları, Türkiye'deki azınlıklar ve özellikle Yahudiler için "karanlık yıllar" olarak nitelendirilebilecek bir dönemdir. Gerçi "dünya savaşı" gibi büyük bir felaketin yaşandığı, tarafsız ülkelerin bile savaşın yarattığı korkunç kaostan sarsıldıkları bu dönem, her ülke ve ulus için "karanlık yıllar" olarak adlandırılabilir. Savaş koşullarının yarattığı yokluğun yaşandığı, karaborsanın piyasaya hâkim olduğu Türkiye Cumhuriyeti ve Türk ulusunun tamamı için de bu dönem "karanlık bir dönem"dir. Ancak, Türkiye Yahudileri söz konusu olduğunda bu "karanlık dönem", "karanlık" nitelemesinin ötesinde, kasvetli ve "ümitlerin tükendiği" yıllardır. 1939-1945 yılları uygulanacak resmi politikalardan ötürü, aynı zamanda Cumhuriyet'in en önde gelen ülkülerinden "tebaadan yurttaş yaratma" ülküsünün, gayrimüslim yurttaşlar söz konusu olduğunda, iflasının da tescil edildiği dönemdir.

II. Dünya Savaşı Öncesi Durum

Türkiye Yahudilerinin II. Dünya Savaşı yıllarındaki durumunu daha iyi anlayabilmek için 1939 öncesine kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Atatürk'ün vefatı ile sona eren Cumhuriyet'in ilk on beş yılı, yerleşik genel kanaatin aksine, Türkiye Yahudileri açısından sancısız ve travmasız bir dönem değildi. Milli dilleri olan İspanyolcanın, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal seçkinleri tarafından "Yahudilerin milli dili" olarak kabul edilmemesi ve vâkıf olmadıkları İbranice'nin milli dil olarak kabul edilmesinden ötürü, Türkleşme konusunda baskılara en çok maruz kalan azınlık cemaati Türkiye Yahudileriydi.

Bu nedenle "Vatandaş Türkçe Konuş!" sloganıyla tarihe mal olan "gayrimüslimlerin Türkçe konuşmamları meselesi" esas itibarıyla "Yahudilerin Türkçe konuşmamları meselesi"ydi. Cumhuriyet'in seçkinleri, Rumca ve Ermeniceyi, Rum ve Ermeni asıllı yurttaşların ana dilleri olarak kabul ediyor, dolayısıyla Türkçe konuşmamlarına, onları sık sık eleştirmelerine rağmen, kerhen de olsa rıza gösteriyor, ancak tepki ve öfkesini 1492 yılında kovuldukları İspanya'nın lisanını konuşmakta ısrar eden, yeni bir dil öğrenecekleri zaman da "Engizisyon yönetiminin kovduğu atalarını kabul eden" Osmanlı devletinin dilini, yani Türkçeyi öğreneceklerine Alliance Israélite Universelle'in kurduğu okullara gidip Fransızca öğrenmeyi tercih eden Yahudilere yöneltiyordu. Cumhuriyet'in ilk 15 yılı zarfında gündemden hiç düşmeyen ve kimi zaman öfkeye dönüşen bu baskının yanı sıra döneme damgasını vuran iki önemli olay daha vardı. Bunlardan ilki, 1927 yılında Elza Niyego adındaki genç kızın akli dengesi bozuk olan Osman Ratıp Bey tarafından öldürülmesiydi. Karşılıklı görmeyen platonik bir aşkın yol açtığı bu cinayetin "Vatandaş Türkçe Konuş!" baskısı altında bunalmış İstanbul Yahudileri nezdinde yarattığı infial sonucunda cenaze töreni adeta bir toplu gösteriye, bir protesto yürüyüşüne dönüşecekti. Bu beklenmedik durum karşısında devlet, Yahudi toplumuna bir nevi gözdağı vermek için Türk Ceza Kanunu'nun ünlü 159. maddesi gereğince on bir Yahudiyi "Türklüğü tahkir" suçundan göz altına alıp yargılamaya başlayacak, uzun süren bir yargılama sonucunda tutuklular beraat edeceklerdi. İkinci olay ise, 1934 yılında Trakya'da Yahudi nüfusunun bulunduğu yerleşim merkezlerinde Yahudilere yönelik yağma ve kovma teşebbüsüydü. Tarihe "Trakya olayları" olarak mal olan bu olaylar sonucunda Edirne, Çanakkale, Kırklareli gibi Yahudi nüfusunun yoğun olduğu Trakya kentlerindeki Yahudiler

İstanbul'a göç edeceklerdi. Türkiye Yahudilerinin yedi yıl arayla maruz kaldıkları bu iki önemli olayın belleklerinde yarattığı travmayı Atatürk'ün vefatı noktalayacaktı. Azınlıklar ve özellikle Yahudiler nezdinde Atatürk, "Trakya olaylarını önleyen iyi adam", İsmet İnönü de "Azınlıkları sevmeyen, Trakya olaylarının kışkırtıcısı kötü adam" stereotipleri yaygındı. Dolayısıyla Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'ye karşı azınlıklar tedirginlik, kuşku ve korkuyla karışık duygular besliyorlardı. Nazilerin iktidarda, en yakın dostlarından birinin Nazilere meyilli Cumhuriyet gazetesi sahibi ve başyazarı Yunus Nadi'nin olduğu, İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı seçildiği bu yeni dönem, Türkiye Yahudileri açısından çok parlak bir gelecek vaat etmiyordu.

Savaş Yılları

Belleklerinde böylesi bir tarihsel birikimle ve "Atatürk'ten sonra ne olacağız?" sorusuyla Milli Şef dönemine adım atan Türkiye Yahudilerinin, II. Dünya Savaşı karşısındaki ilk tepkileri derin bir korkuydu. Her ne kadar Türkiye'nin savaşa girme ihtimali tüm Türk ulusu için büyük bir endişe ve korku kaynağı olsa da Türkiye Yahudilerinin herkesten çok daha fazla endişe duymaları için önemli bir sebepleri vardı. Bu sebep, Nazilerin antisemit siyasetleri ve Yahudileri temerküz kamplarına tehcir etmeleriydi. Türkiye Yahudileri, savaşın Türkiye'ye de sirayet etmesi halinde kendilerini benzeri bir akıbetin beklediği konusunda zerre kadar şüpheleri yoktu. Cumhuriyet'in ilk 15 yılında hem günlük, hem de mizah bası-

1941 yılı Kipur Bayram'ında Tavşanlı'da Yirmi Kur'a Yahudi askerler. Şalom Gazetesi Arşivi

nının sürekli taciz, eleştiri ve alaylarına maruz kalan, Cevat Rifat Atilhan ve Nihal Atsız gibi antisemit ve tahrikçi yazarların boy hedefi olan Türkiye Yahudilerine karşı basın, savaş yıllarında da benzer şekilde davranmaya devam edecekti. Bu da Yahudilerin tedirgin ruh hallerini daha da koyulaştırıyordu. Böyle bir ortamda fısıltı ve dedikodu gazeteleri azami derecede çalışıyor, Trakya'da sınırlara dayanmış Nazi ordularının istilasına karşı savunma hazırlıklarına başlayan Türkiye Cumhuriyeti'nin gizliden gizliye, gamalı haçlı pazubantlar dağıttığı, insan yakma fırınları inşa ettiği, İstanbul Emniyet Müdürü'nü insan yakma teknolojisini öğrenmek üzere Almanya'ya gönderdiği yolunda haberler ağızdan ağıza yayılıyordu. Bu tedirgin ve endişeli ruh halini daha da kasvetleştiren bir diğer olgu Nazilerin istilasına uğrayan ülkelerden kaçıp Türkiye'den transit geçerek Filistin'e göç etmeye çabalayan Yahudi mültecilerdi.

Yahudi Mülteciler

Savaşın başlaması ve Nazilerin Yahudileri temerküz kamplarına tehcir etmeye başlamalarıyla birlikte peydah olan ve Türkiye'yi de ilgilendiren önemli bir mesele "Yahudi mülteciler" meselesiydi. Türkiye gerek kara, gerekse denizyolu açısından Filistin topraklarına yapılacak göçün ana güzergâhlarından biriydi. "Yahudi mülteciler" sorunu karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi siyaseti, Filistin'e göç etmek için transit geçiş izni iste-

II. SAVAŞ'TA TÜRKİYE

Savaş yıllarında Türkiye Yahudileri

yen mültecilerin, İngiliz mandası altındaki Filistin'e giriş vizesine sahip olmaları halinde izin vermek, vize sahibi olmayanları ise reddetmekti. Bu yıllarda Türkiye'den transit olarak geçen Yahudi mülteci sayısı ise, sanılan aksine, yüz binler mertebesinde olmayıp sadece 16.500'dü. Dönemin Türk hükümeti, Yahudi mültecilerin Filistin'e nakledilmelerinden sorumlu Yahudi Ajansı'nın İstanbul'da büro tesis etmesine izin veriyor, ajansın İstanbul müdürü Hayim Barlas da Pera Palas'ı karargâh olarak seçiyordu. Hayim Barlas ve mesai arkadaşları mültecileri taşıyacak gemilerin temini, paraların ödenmesi, transit geçen veya karasularında demirleyen göçmenlere iaşelerin temini hususunda İstanbul Yahudi cemaati ileri gelenleriyle sıkı işbirliğinde bulunuyorlardı. Dönemin cemaat ileri gelenlerinden İstanbullu manifatura tüccarı Simon Brod, cesareti, resmi makamlarla olan iyi ilişkileri, iş bitiriciliği ve aile hayatını feda edersesine vargücüyü kendini mültecilere hasretmesi nedeniyle dönemle ilgili hatıratların hemen hemen hepsinde adı minnet ve rahmetle anılmaktadır. Yahudi mülteciler konusunda döneme damgasını vuran en trajik örnek Filistin'e giriş vizesine sahip olmayan 769 Rumen Yahudi mültecisini taşıyan Struma gemisiydi. Ana makineleri bozulmuş olan gemi Filistin'e giriş vizelerinin temini için girişimlerin sürdüğü 69 gün boyunca Saray-

yirmi kur'a gayrimüslimlerin ihtiyat olarak silah altına alınmaları, ancak kendilerine silah verilmeyip yol inşaatlarında çalıştırılmaları, azınlıkların toplumsal belleğinde uzun yıllar boyunca yer edecekti. Cumhuriyet'in kurucu seçkinleri Osmanlı döneminin son yıllarında cereyan eden olaylardan ötürü, Ermenilere karşı derin bir güvensizlik hissediyorlardı. Bu yüzden Nazilerin Türkiye'ye saldırmalarının muhtemel olduğu bir savaş ortamında "Ermenilerin devlete ihanet etmeleri" travması yeniden canlanacaktı. Bu nedenle devlet, esas itibarıyla Ermenilere yönelik olmasına rağmen ayrımcı bir uygulama olarak gözükmemesi için gayrimüslimlerin tamamını silah altına almaya karar verdi. 1941 yılının Mayıs ayında askere alınan ve 1942 yılının Temmuz ayına kadar yol inşaatlarında çalıştırılan 25 ila 45 yaş arasındaki gayrimüslimlerin bu durumu, bir yerde, Hiroşima baskını sonrasında ABD'nin Japon kökenli Amerikan yurttaşlarının "beşinci kol" eylemlerinde bulunabilecek potansiyel düşmanlar olarak kabul edip kamplarda entere etmesine benzer bir uygulamaydı. Yirmi kur'a ihtiyatların çalışma koşulları kötü değildi. Kötü olan belirsizlik, tedirginlik, kimi onbaşı, çavuş veya subayların onlara "Bu kazdığınız çukurlar mezarlarınız olacak. İstanbul'u bir daha görmeyeceksiniz!" türünden tacizleri ve kendilerine askeri üniforma verilmemesiydi. Tedirginlik, korku ve bilinmezlikten oluşan bu ruhsal ortamdan ötürü silah altındaki Yahudiler için bu koşullar Nazilerin temezkür kamplarından pek farklı değildi. "Katliama uğramak" korkusu zihinlerinde yer etmişti. Böyle bir ortamda yirmi kur'a ihtiyatlar için İsmet Paşa "kötü insan", onlara askeri üniforma dağıtıp "katledilmekten kurtaran" Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ise "kurtarıcı iyi insan" olacak, bu tarihi şahsiyetler, azınlıklar tarafından yıllar boyunca bu stereotiplerle anılacaklardı.

Varlık Vergisi Kanunu

1942 yılının Temmuz ayında terhis edilen gayrimüslimler terhislerinden dört ay sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, toplumsal ve mali tarihine damgasını vuracak olan Varlık Vergisi Kanunu ile yüzleşeceklerdi. Savaş ortamının meydana getirdiği karaborsa ve spekülasyonun yarattığı fahiş kârlardan oluşan servetleri vergilendirmeyi amaçlayan Varlık Vergisi Kanunu, kanuna itiraz edilmemesi ve keyfi uygulanması sonucunda ticaret erbabı arasında eski hesapların görüldüğü, rakiplerin tasfiye edildiği bulanık bir fırsat ortamı yaratacaktı. Dahası savaş ortamında "azınlıkların vatan uğruna kan dökmeyip sadece servetlerine servet kattıkları" imgesi de siyasi ve toplumsal seçkinlerin belleklerinde tekrar canlanacaktı. 1940'lı yıllarda gayrimüslim ve Dönme kökenli tüccar ve sanayicilerin İstanbul'un ticaret alemine halen hâkim olmaya devam etmeleri dönemin siyasi iktidarına İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki koşullarını hatırlatıyordu. İstiklal Savaşı yıllarında "vatan için kan dökmeyen" gayrimüslimlerin Cumhuriyet'in kuruluşundan ve

Vatan, 15 Ağustos 1944

burnu açıklarında karantina altında tutulduktan sonra Türk karasuları dışına çıkarılacak, kaderiyle baş başa bırakılacaktı. Muhtemelen bir Sovyet denizaltısından atılan bir torpido ile infilak edip batan Struma'dan bir tek David Stoliar adında bir genç sağ olarak kurtulacaktı.

Yirmi Kur'a Gayrimüslimlerin Silah Altına Alınmaları

Nazilerin Trakya sınırına geldiği 1941 yılının Mayıs ayında

tek bir gayrimüslim delegenin davet edilmediği I. İktisat Kongresi'nden bu yana yirmi yıl geçmesine rağmen halen ticarete ve sanayiye hâkim olmaya devam etmeleri, Vehbi Koç istisnası dışında, kayda değer bir Türk-Müslüman tüccar ve sanayici sınıfının yetişmemesinin yarattığı hayal kırıklığı, öfke, kıskançlık gibi duyguların keskinleştiği ve savaş ihtimalinin tekrar canlandığı bir ortamda Varlık Vergisi Kanunu siyasi iktidar ve seçkinler tarafından bir "kan bedeli" olarak kabul edildi ve bir Türk-Müslüman müteşebbis ve burjuva sınıfının doğması için adeta bir transfer mekanizması vazifesini gördü.

Sonuç

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Türkiye Yahudilerinin tarihinde son derece travmatik bir dönem sona eriyordu. Cumhuriyet'in kuruluşuna içtenlikle sevinen Yahudiler, yirmi iki yıl gibi nispeten kısa ancak hazine olaylarla dolu bu yıllar zarfında 1924 Anayasası'nın kendilerine tanıdığı yurttaşlık statüsünün kâğıt üzerinde kaldığını, siyasal ve toplumsal alandan dışlandıklarını fark edecek, bunun neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kendilerine bir gelecek vaat etmediği kanaati hasıl olacak, buna bir tepki olarak Yahudi gençliği arasında siyonist faaliyetler yeşerecek, Filistin'e göç başlayacaktı. Bu göç İsrail devletinin kurulmasının ardından kitlesel bir şekilde dönüşecek ve iki yıl zarfında Türk Yahudi

Salâhattin Giz'in fotoğrafında İğneada'ya iltica eden Yahudiler Sirkeci Garı'nda.

nüfusunun yaklaşık yarısı, yani 35.000 kişi, İsrail'e göç edecekti.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- Akar, Ridvan, Aşkale Yolcuları - Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, İstanbul: Belge Yayınları, 1999.
- Aktar, Ayhan, Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Bali, Rifat N., Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Bali, Rifat N., Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Bali, Rifat N., Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Benbassa, Esther - Rodrigue, Aron, Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi, (çeviren: Ayşe Atasoy), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Koçak, Cemil, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), c. 1 ve 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Levi, Avner, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler Hukuki ve Siyasal Durumları, (redaksiyon Rifat N. Bali), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Mallet, Laurent, "Karikatür dergisinde Yahudilerle ilgili karikatürler (1936-1948)", Toplumsal Tarih, c. 6, Ekim 1996, sayı 34, s. 26-35.
- Ofer, Dalia, Escaping The Holocaust, Illegal Immigration to the Land of Israel, 1939-1944, New York, Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Ökte, Faik, Varlık Vergisi Faciası, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, [1951].
- Rodrigue, Aron, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, (çev. İbrahim Yıldız), Ankara: Ayrıç Yayınevi, 1997.
- Shaw, Stanford S., Turkey and the Holocaust, New York: New York University Press, 1993.
- Şaul, Eli, Balat'tan Bat-Yam'a, (yay. haz. Rifat N. Bali, Birsan Talay), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Weiker, Walter F., Ottomans, Turks and the Jewish Polity. A History of the Jews of Turkey, Maryland / Londra: University Press of America, 1992.